

Musikide Prozodi

H. SADETTİN AREL

İstanbul Konservatuvarının tertip ettiği konferans serilerinden birinde bazı arkadaşların isteği üzerine 1946 senesinde prozodiye dair bir konferans vermişim. Bu yazı, o konferansın notlarından çıkarılan bir hûlasasıdır.

P

ROZODİ kelimesi Yunanca *prosodiya* sözünden geliyor. *Prosodiya* Yunan dilinde hecelerin vurgularına, uzunluk ve kısalıklarına riayet ederek kelimeleri düzgün okumak ilmidir. Arapçada buna ‘tecvid’ denilir.

Yunan dili şarka doğru yayılmaya başlayıp da yabancıların ağızında yanlış telaffuz edilmek tehlikesine düşünce Yunan gramercileri her kelimenin nasıl söylenmesi lazım geldiğini göstermek için yazıda bazı işaretler kullanmak ihtiyacını duymuşlar ve *prosodiya* denilen işaretleri ortaya çıkarmışlardır.

İşte *prosodiya* tabirinin bu manasından alınarak sözlü musiki eserlerinde sözün besteye nasıl taksim edileceğini bildiren, yani güftenin tegannide düzgün okunmasını temin eden ilme ‘musiki prozodisi’ adı verilmiştir.

Hepimiz lakırdı ederken mütevazi ve basit bir lahin, bir ezgi vücuda getiririz; hem de irtical şeklinde! Sesimiz pestten tize, tizden peste doğru yürür. Ayrıca bazı heceleri kuvvetli, bazılarını zayıf, bazı heceleri uzun ve bazılarını kısa telaffuz ederiz. *Recto tono* denilen tek perdeli resitatif hâlinde, fakat sesimizin uzunluğunu ve kuvvetini hiç değiştirmemek şartıyla konuşmamız pek güçtür. Yani lahinsiz ve düzümsüz lakırdı etmeye alışık değiliz.

Söz söylerken sesimizin tizlik ve pestlikçe, uzunluk ve kısalıkça, kuvvetlilik ve zayıflıkça mütemediyen meydana getirdiği bu değişiklikleri alfabe yazısında gösteremiyoruz. Göstermeye kalksak alfabe yazısı notaya döner ve her yazıp okuyanın mükemmel musiki bilgisine sahip olması lazım gelir. Demek ki herkes lakırdı ederken farkına varmadan birtakım prozodi kaidelerini tatbik edip durmaktadır. Mesela “Ben sizi tanıyorum” diyecek olsam normal hâllerde bu cümleyi teşkil eden yedi heceden ikisini ötekilere nispetle daha kuvvetli ve daha tiz bir sesle telaffuz ederiz. O iki hecenin biri ‘sizi’ kelimesindeki ‘zi,’ diğeri de ‘tanıyorum’ kelimesindeki ‘nı’dır ve başka hecelerin vurguları adeta silinmiş gibidir.

Demim ‘normal hâllerde’ dedim. Çünkü üç kelimedenden ibaret olan bu cümle, hecelerin bazılarını ötekilerden fazla kuvvet verilmek suretiyle birbirinden farklı üç türlü mana ifade etmemize elverişlidir. Eğer ‘ben’ hecesine

diğerlerinden fazla kuvvet vererek “Ben sizi tanıyorum” diyecek olursak karşımızdakini tanıyanın kendimiz olduğunu ve başkası olmadığını anlatırız. Eğer ‘sizi’ kelimesindeki ‘zi’ hecesine diğerlerinden fazla kuvvet vererek “Ben sizi tanıyorum” diyecek olursak tanıdığımız kimsenin karşımızdaki zat olduğunu ve başkası olmadığını bildiririz. Şayet ‘tanıyorum’ kelimesinin ‘nı’ hecesini ötekilerden fazla kuvvetlendirirsek o zaman ‘tanımak’ fiiline ehemmiyet verdiğimizizi ifade ederiz. Bu misaller bize gösteriyor ki normal hâlde vurgulu olan bazı kelimeler, normalin dışında cümleden kastettiğimiz manaya göre vurgusuzlaşmaktadır.

Türk dilinde vurgunun büyük bir rol ifa ettiğine şahit oluyoruz. Mesela aynı kıyafette, fakat başka başka manalarda iki kelimeyi biz ancak vurgu sayesinde birbirinden ayırt eder ve onların manalarını bu vasıta ile anlarız. ‘Azdı,’ ‘akmış,’ ‘açtı,’ ‘aldı,’ ‘kızdı,’ ‘düşünce,’ ‘çıkardım,’ ‘kandı,’ ‘derim,’ ‘saatimi,’ ‘bilemez,’ ‘denemez’ vs. gibi birçok kelimeler vardır ki iki manalıdırlar ve hangi manada kullanıldıklarını ancak ağızdan çıkarken taşıdıkları vurgudan istidlal ederiz.

Azdı (‘azmak’ mastarından) “Fırtına az dı” gibi. /

Azdi (‘az idi’ manasında) “Kahvenin şekeri a z dı” gibi.

Akmış (‘akmak’ mastarından) “Dam akmış” gibi.

Akmiş (‘ak imiş manasında) “Saçının bir teli a kmiş” gibi.

Açtı (‘açmak’ mastarından) “Kapıyı aç tı” gibi. / **Açtı** (‘aç idi’ manasında) “Karnım a ç tı” gibi.

Aldı (‘almak’ mastarından) “Kitabımı al dı” gibi. /

Aldı (‘al idi’ manasında) “Elbisemin rengi a l dı” gibi.

Kızdı (‘kızmak’ mastarından) “Beni görünce kız dı” gibi. /

Kızdı (‘kız idi’ manasında) “Nişanlım yanımdaki kız dı” gibi.

Kırdı (‘kırmak’ mastarından) “Camları kır dı” gibi. /

Kırdı (‘kır idi’ manasında) “Gittiğim yer kır dı” gibi.

Düşünce (‘düşmek’ mastarından) “Yere düş ünce hemen kalktım” gibi. / **Düşünce** (‘düşünmek’ mastarından) “Bu düşünce yersizdir” gibi.

Çıkardım (‘çıkarmak’ mastarından) “Şapkamı çıkar dı” gibi. /

Çıkardım (‘çıkarmak’ mastarından) “Hergün o saatte evden çıkardım” gibi.

Kandı ('kanmak' mastarından) "Sözlerime kan d ı" gibi. / **Kandı** ('kan idi' manasında) "Elbisemdeki leke k a n d ı" gibi.

Derim ('demek' mastarından) "Ben böyle d e rim" gibi. / **Derim** ('benim derim' manasında) "Der i m incedir" gibi.

Saatimi ('benim saatimi' manasında) "Saati m i tamir ettirdim" gibi. / **Saati mi** (istifham olarak) "Saa t i mi sordu-nuz" gibi.

Bilemez ('bilmek' mastarından) "Onu kimse bi l e mez" gibi. / **Bilemez** ('bilemek' mastarından) "Bu taş o çakıyı bile m e z" gibi.

Denemez ('demek' mastarından) "Asla böyle de n e mez" gibi. / **Denemez** ('denemek' mastarından) "Bir deneyen bir daha dene m e z" gibi.

İşte böyle kıyafette eş olan, fakat başka başka manalara gelen kelimeleri sırf hecelerindeki vurguların ayrılığı sayesinde birbirinden tefrik ederiz.

Umumiyetle tahfif mastarların 'nehy-i hâzır'lardan ayırt edilebilmesi yalnız vurgu değişikliğine dayanır: 'g e lme,' 'gel m e,' 'ça l ı ş ma,' 'çalış m a' gibi.

Türk kelimelerinde vurgu pek seyyal ve oynak bir mahiyet arz eder. Bir kelimenin vurgusu, daima aynı hece üzerinde kalmaz. Kelimenin aldığı şekillere göre durmadan yer değiştirir. Bu hâl dilimize hususi bir ahenk güzelliği ilave etmektedir.

Faraza tek heceli olan 'bir' kelimesini ele alalım. Bu tek hece vurguludur. Eğer sonuna '-lik' sözünü eklersek vurgu hemen 'bir' hecesinden kalkıp 'lik' hecesine geçer: 'bir l i k.' Bu kelimeye '-ler' edatını eklersek bu sefer vurgu 'lik' hecesinden sıyrılır ve son heceye atlar: 'birlik l e r.' İlave edeceğimiz ekler arttıkça vurgu hep yerini değiştirip son heceye sıçrar: 'birlikle r i,' 'birliklerin d e n,' birliklerindeki d e n,' gibi.

Birden ziyade heceli kelimelerde de böyledir: 'ad a m,' 'adam l a r,' 'adamlar ı n,' 'adamların k i,' 'adamlarınkin d e,' 'kurabiye c i,' 'kurabiyeci n i n,' 'kurabiyeciler d e,' 'kurabiyecilerde k i,' 'kurabiyecilerdeki d e n' vs. gibi.

Türkçede vurguların bu bin türlü oynaklıklarının ve o vasıta ile ifa ettikleri estetik, semantik hizmetlerin tetkiki çok cazip bir mevzudur. Fakat çizdiğimiz çerçevenin dışında olduğu için ondan bahsetmeyeceğim.

Şimdiye kadar verdiğim izahattan şu anlaşılıyor ki üç çeşit

vurgu karşısında bulunuyoruz:

Birincisi, her kelimenin cümleye girmeden evvel ister eksiz, ister ekleriyle beraber taşıdığı vurgudur. 'ş u,' 'de n i z,' 'çiçek l e r,' 'dağlarda k i,' 'ovaların d a n' vs. gibi. Buna kelime vurgusu diyebiliriz.

İkincisi, bir cümle içinde yer alan kelimelerden herbirinin normal hâllerde o cümleye mahsus olarak taşıdığı vurgudur. "Pencereyi açarak dışarıya bakınca sokaktan arkadaşımın geçtiğini gördüm" cümlesindeki kelimelerin vurguları gibi. Buna cümle vurgusu adını verebiliriz.

Üçüncüsü, söyleyen kimsenin kastettiği manaya göre bazı kelimelerdeki vurguları silip diğer bazı kelimelerdeki vurguları kuvvetlendirmek suretiyle bizzat yarattığı vurgudur. Yukarıda zikri geçen "Ben sizi tanıyorum" cümlesindeki üç türlü manadan her birine göre kuvvetlendirilmiş olan vurgu gibi... Buna da 'duygu vurgusu' ismini tahsis edebiliriz.

Gördüğümüz misallerden anlaşıldığı üzere bir cümlede duygu vurgusu bulununca bu vurgu, diğer vurguların hepsine hâkim olur. Onun için herhangi bir güfteyi musikiye bağ-larken güftedeki duygu vurgularına en büyük ehemmiyeti vermeliyiz.

Prozodi ilminde bir de hecelerın uzunluğu ve kısalığı meselesi vardır. Her ne kadar Arapça ve Farsça kelimelerin hecelerindeki derecede uzunluk ve kısalığa sırf Türkçe kelimelerde tesadüf edilmezse de henüz kullanmakta olduğumuz Arapça ve Farsça kelimelerin bu bakımdan hususiyetini göz önünde tutmamız zaruridir.

Esaslı bir inceleme yapılacak olursa dilimizde mevcut her türlü kelimelerdeki hecelerın uzunluk ve kısalık itibarıyla en az dört mertebeye ayrıldığı görülür:

Birinci mertebe, "O beni odada bulamadı" sözündeki bütün heceler gibi.

İkinci mertebe, "Benden hiç yüz bulmak mümkün olmaz" sözündeki bütün heceler gibi.

Üçüncü mertebe, 'sarp,' 'kart,' 'harp,' 'sert,' 'zapt' vs. kelimelerindeki heceler gibi.

Dördüncü mertebe, 'şâyân,' 'sezâvar,' 'semâvât,' 'minâ-re,' 'lâzım' 'zâit,' 'müsâvî' vs. kelimelerindeki uzun heceler gibi.

Bu dört mertebenin teferruatını ve felsefesini anlatmaya hacet yok. Yalnız şu kadar söyleyeyim ki hecelerın böyle mer-

tebelere ayrılması asla indî ve keyfî bir şey değildir. Deminki misallerden “O beni odada bulamadı” cümlesiyle “Benden hiç yüz bulmak mümkün olmaz” cümlesi onar heceden mürekkep birer ibare iken ikisinin müsavi zamanda telaffuz edilmesi kâbil olamaz. Bu hecelerın uzunluk dereceleri nota ile gösterilecek olursa birinci mertebeden heceler için mutedil bir süratte onaltılık notalar kullanılabilirdiği hâlde ikinci mertebeden heceler için aynı süratte hiç olmazsa birer sekizlik notaya lüzum görüldüğü anlaşılır. Hele dördüncü mertebeden uzun heceleri ihtiva eden müteaddit kelimeler bir cümlede toplanırsa bu fark daha ziyade göze çarpar. Mesela “Ticari muamelelerde ihdas edilen nihayetsiz müşkülata çare bulmak ihtiyacıyla tetkikat icrası gayesini...” tarzında bir ibare yahut Abdülhak Hâmid’in “Lâyık mı benim rûh-ı revânım kala hâmûş” mısraı şeklinde bir şiir parçası onaltılık yahut sekizlik notalarla okunup bestelenemez.

Bir yandan vurgular, öte yandan uzun ve kısa heceler prozodide en çok dikkat edilecek unsurlardır.

Musikide bir kaç türlü vasıta var ki güfthenin vurgularına ve uzun yahut kısa hecelerine riayet etmemizi pek kolaylaştırır. Bu vasıtaların biri ölçülerin kuvvetli ve zayıf zamanları, ikincisi notaların uzunluk ve kısalıkları, üçüncüsü seslerin tizlik ve pestlikleri, dördüncüsü de ‘ifade’ veya ‘nüans’ işaretleridir.

Demek ki bir güfteyi bestelemek yahut yabancı dilden güfteli bir eseri tercüme etmek istediğimiz vakit güftedeki vurgulu heceleri ölçülerin kuvvetli zamanlarına, uzun heceleri uzun notalara, kısa heceleri binnisbe kısa notalara tesadüf ettirmemiz ve seslerin tizlik ve pestliklerini de vurguların icaplarına göre ayarlamamız prozodi ilmine uygun bir iş olur.

Musikideki vasıtalar, en kuvvetlilikten en zayıflığa kadar her dilediğimiz derecede vurgu istihsal etmemize müsaittir. Mesela vurgulu bir heceyi hem ölçünün kuvvetli zamanına koyar hem ötekilerden daha uzun ve daha tiz bir notaya bağlar hem de *forte* okutursak o heceye azami kuvveti vermiş oluruz. Bilakis vurgusuz bir heceyi hem ölçünün zayıf zamanına koyar hem ötekilerden daha kısa ve daha pest bir notaya bağlar hem de *piano* okutursak o heceyi zayıflığın son haddine indirmiş oluruz. Bu iki uç arasında münasip göreceğimiz herhangi bir kuvvet derecesini kullanmak da elimizdedir.

Vurgu hakkında birçok kaideler var. Fakat onlardan bahsetmenin yeri burası değildir.

Bir Türk için yahut Türkçeyi iyi bilen bir yabancı için bir kelimenin, bir cümlenin, bir mısraın vurgularını bulmak hiç güç sayılmaz. O sözü yüksek sesle okuyup nerelerinde hangi çeşit vurguların mevcut olduğuna dikkat etmeli... Mesela “Lâyık mı benim rûh-ı revânım kala hâmûş” mısraını bir kere vurgularına riayet etmeksizin, bir kere de riayet ederek okuyalım:

Kötü:

♪ ♪ ♫ ♫ ♫ ♫ ♫ ♫ ♫ ♫ ♫ ♫ ♫ ♫ ♫
Lâ yık mı be nim rû hi re vâ nım ka la hâ mûş

İyi:

♪ ♫ ♫ ♫ ♫ ♫ ♫ ♫ ♫ ♫ ♫ ♫ ♫ ♫ ♫
Lâ yık mı be nim rû hi re vâ nım ka la hâ mûş
Şu iki türlü okuyuştan hangisinin niçin güzel veya çirkin olduğunu her Türkçe bilen pek kolaylıkla tefrik edebilir.

Güfthenin vurguları tespit edildikten sonraki iş, yani ölçü ve ezgi intihabı keyfiyeti artık bestekârın zevkine, dehasına kalmış bir şeydir.

Bence bestekâr, dünyanın en hür ve en müstebit insanıdır. Onun keyfine kimse karışamaz. Yeter ki meydana koyduğu eser sanat değerini taşıyın. Bu sebeple bestekâr kendi dehası, estetik zevki, manevi olgunluğu nispetinde hiçbir kaide tanımamak hakkına maliktir. Zaten öyle olduğundan dolaydır ki dâhi bestekârların kaide bozuşlarından yeni terakki hamleleri doğmuştur. Lakin hiç dehaya sahip olmadığı hâlde boyuna kaide bozanlara da tesadüf ediliyor. Fikrimce ihtiyata muvafık en doğru hareket tarzı, hiç olmazsa dâhiliğimiz sabit oluncaya kadar makul kaidelere riayet zahmetini ihtiyar etmemizdir. Z